

**«8D02306 – Шетел филологиясы (батыс тілдері)» мамандығы бойынша
философия докторы (PhD) дәрежесін алу үшін орындалған
ХАСАНОВА МОЛЬДИР ТАЛГАТОВНАНЫҢ
«Публицистикалық мәтіндердегі трансформацияланған фразеологиялық
бірліктердің қызметі (ұлттық ағылшын тілі корпустарының
материалдары негізінде)» атты диссертация жұмысына
АҢДАТПА**

Жұмыстың жалпы сипаттамасы. Тіл – әлеуметтік, мәдени және технологиялық өзгерістермен қатар дамитын динамикалық жүйе. Тілдік эволюцияның айқын көріністерінің бірі – фразеологиялық бірліктердің (идиомалардың) трансформациясы, әсіресе публицистикалық дискурста. Жаңалық мақалалары, авторлық шолулар мен БАҚ хабарламалары сияқты публицистикалық мәтіндерде идиомалық сөз тіркестері жиі түрленіп, жаңа мағыналар туғызады, белгілі бір көзқарастарды айқындайды немесе стилистикалық әсерді күшейтеді. Мұндай өзгерістер лексикалық алмастыруларды, синтаксистік түрлендірулерді және семантикалық ығысуларды қамти отырып, кең тілдік және мәдени үрдістерді бейнелейді.

Қазіргі лингвистикалық зерттеулер идиомалардың жиі өзгерістерге және шығармашылық бейімделуге ұшырайтындығын көрсетеді. Публицистикалық мәтіндер мұндай трансформацияларға қолайлы орта болып табылады, өйткені журналистер мен жазушылар идиоматикалық өрнектерді жиі ағымдағы оқиғаларға, саяси нарративтерге және мәдени үрдістерге сәйкестендіре отырып, өзгертіп қолданады. Публицистикалық дискурстағы идиомалардың трансформациясы әрі коммуникативтік, әрі риторикалық қызмет атқарады – атап айтқанда, оқырман назарын аудару, идеологиялық ұстанымдарды нығайту және мәтіннің эмоциялық әсерін күшейту.

Корпустық лингвистика публицистикалық дискурстағы трансформацияланған фразеологиялық бірліктерді талдауға сенімді әдістемелік негіз береді. Қазіргі америкалық ағылшын тілі корпусы (*COCA*), *ANC*, *BNC* және *Sketch Engine* сияқты ірі тіл корпустары зерттеушілерге идиомалық модификациялардың жиілігін, таралуын және контекстік қолданысын әртүрлі медиа көздерде зерттеуге мүмкіндік береді.

Зерттеу жұмысының өзектілігі тілдің сандық дәуірдің жылдам өзгеріп жатқан ақиқатына қалай бейімделетінін түсінудің қажеттілігінен туындайды. Тұрақты тіркестер ретінде саналған идиомалар бүгінде медиа, технология, жаһандану және этикалық сананың ықпалымен қарқынды түрде өзгеріп, кең мәдени және әлеуметтік өзгерістерді бейнелейді. Зерттеу публицистикалық дискурстағы трансформацияланған идиомаларды талдауға арналған құрылымды негіз ұсыну арқылы теориялық олқылықтың орнын толтырады. Зерттеу қазіргі әлемдегі мәдени шығармашылық пен тілдік эволюцияның тірі көрсеткіші ретінде идиомалардың рөлін айқындайды.

Зерттеудің нысаны – корпустық талдау арқылы айқындалған ағылшын тілді публицистикалық мәтіндердегі трансформацияланған фразеологизмдер (идиомалар).

Зерттеу жұмысының пәні – ағылшын тілді публицистикалық мәтіндердегі фразеологизмдердің (идиомалардың) трансформациялану үлгілері мен лингвистикалық механизмдері.

Зерттеу жұмысының мақсаты – қазіргі ағылшын публицистикалық дискурсында идиомалардың трансформациялану механизмдерін, олардың тілдік, мәдени және прагматикалық қызметтерін анықтау үшін корпустық талдау және дискурс-аналитикалық әдістерді қолдану арқылы анықтау, жіктеу және түсіндіру. Аталған мақсатқа қол жеткізу үшін төмендегідей **міндеттердің шешілуі** көзделеді:

- классикалық және заманауи лингвистикалық бағыттар (Маккай, Хоккет, Фрейзер, Глюксберг және т.б.) негізінде идиомалар мен трансформацияланған идиомаларды зерттеудің теориялық негіздерін талдау;

- медиадискурстағы идиомалардың трансформациясының лингвистикалық және коммуникативтік ерекшеліктерін анықтау, оның ішінде лексикалық, синтаксистік, семантикалық және прагматикалық түрленімдерді сипаттау;

- ағылшын тілді публицистикалық мәтіндерден алынған трансформацияланған идиомалар корпусын құрастыру және оларды түрі мен жиілігі бойынша жіктеу;

- идиомалар түрленімдерінің негізгі механизмдерін анықтау және трансформацияланған идиомалардың бұқаралық ақпарат құралдарындағы қызметін және олардың сандық дәуірдің мәдени әрі идеологиялық үрдістерін бейнелеудегі рөлін интерпретациялау;

- лексикография, лингводидактика және компьютерлік лингвистика үшін трансформацияланған идиомалардың маңызын айқындау.

Зерттеу жұмысының материалы мен дереккөздері. Зерттеу материалын заманауи публицистикалық дискурстан алынған 96 трансформацияланған идиома құрайды. Жалпы анықталған идиомалардың 96 бірлігі қосымшада анықтама ретінде жүйеленді, ал 150 идиома диссертацияның негізгі бөлімінде талданды. Идиомалар халықаралық және ұлттық газеттерден, онлайн жаңалық платформаларынан, блогтардан және тілдік корпустардан жинақталды. Салыстырмалы талдау мақсатында деректер екіге бөлінді:

1. Онлайн БАҚ көздерінен алынған идиомалар – *The Guardian*, *The New York Times*, *BBC News*, *The Washington Post*, *The Economist* және тандамалы блогтар.

2. Редакция тарапынан бақылауға алынған дәстүрлі форматта идиомалардың трансформациялануын тіркейтін салғастырмалы зерттеуге материал болған баспа газеттеріндегі идиомалар.

Бастапқы деректер қазіргі ағылшын тіліндегі идиомалардың қолданылу үлгілерін кең көлемде қамтитын үш ірі корпустан – *COCA*, *ANC* және *BNC* алынды. Идиомалардың қолданысындағы заңдылықтарды жан-жақты талдау үшін *Sketch Engine* және *Google Ngram Viewer* пайдаланылды, олар трансформацияланған идиомалардың жиілік үлестірімі мен диахрониялық өзгерістерін жүйелі түрде зерттеуге мүмкіндік берді. Дәстүрлі идиомалардың

түпнұсқа мағыналарын нақтылау үшін зерттеуде Ағылшын тілінің Оксфорд сөздігі (*Oxford English Dictionary*), Кембридж идиомалар сөздігі (*Cambridge Idioms Dictionary*) және идиомалардың «Америкалық мұра» сөздігі (*The American Heritage Dictionary of Idioms*) сияқты беделді анықтамалық басылымдар қолданылды.

Зерттеу жұмысында қолданылған әдіс-тәсілдер. Зерттеуде идиомалардың трансформациясын талдау үшін аралас әдістемелік тәсіл қолданылады, яғни корпусстық лингвистика мен сапалық дискурс талдауы біріктірілген. Зерттеу этнографиялық өлшемді қамтиды, яғни табиғи сөйлеу ортасында идиомалардың кездейсоқ трансформацияларын тіркеу арқылы жүзеге асырылды. Корпусқа негізделген сандық талдауды жазбаша және ауызша дискурстағы контекстік қолдануды сапалық тұрғыдан зерттеумен ұштастыру зерттеуге заманауи ағылшын тіліндегі идиомалық трансформация құбылысына жан-жақты көзқарас ұсынады.

Тақырыптың зерттелуінің әдіснамалық негізі ретінде публицистикалық тілді зерттеу саласындағы келесі отандық және шетелдік ғалымдардың тұжырымдары мен идеялары қалыптастырды: С.К. Кеңесбаев, А.Т. Қайдаров, К.Х. Аханов, А. Аманжолов, Г.Н. Смағұлова, Р.Е. Жайсақова, З.Қ. Ахметжанова, Ф.З. Жақсыбаева, Ж.Қ. Ибраева, С.Э. Исабеков, Г.С. Қосымов, М.М. Аймағамбетова, А.М. Кунин, В.В. Виноградов, В.Л. Архангельский, Н.Н. Амосов, Д.О. Добровольский, В.П. Жуков, В.М. Мокиенко, А. Бэддели, Р. Браун, К. Фернандо, Б. Фрейзер, Р. Глэзер, С. Глюксберг, Л. Грант, З. Харрис, А. Ланглотц, К. Пайк, Р. Квирк, Дж. Синклер, У. Вайнрайх, А. Маккай, Э. Торндайк және т.б.

Зерттеудің теориялық маңыздылығы идиомаларды эволюциялық және бейімделгіш тілдік бірліктер ретінде қарастыру арқылы қазіргі фразеологияны, лингвистиканы және корпус талдауын байытумен айқындалады. Зерттеу классикалық теорияларды (Маккай, Хоккет, Фрейзер, Глюксберг және т.б.) эмпирикалық корпус деректерімен ұштастыра отырып, идиомалардың өзгеру және прагматикалық бейімделу заңдылықтарын, сондай-ақ тілдік тұрақтылық пен шығармашылықтың арақатынасын анықтауға мүмкіндік береді.

Зерттеудің практикалық маңыздылығы. Біріншіден, жұмыста медиаортадағы өзгеріске ұшыраған идиомаларды талдауға арналған тіл мамандарына, оқытушылар мен лексикографтарға пайдалы әдіснамалық негіз ұсынылады. Екіншіден, зерттеу нәтижелері тілді оқыту саласында, әсіресе идиомаларды жаттап алу үшін берілетін тұрақты тіркестер ретінде емес, тірі, контекстке тәуелді тілдік өрнектер ретінде таныстыратын оқу материалдарын әзірлеуде қолданыла алады. Компьютерлік лингвистика саласында зерттеу нәтижелері табиғи тілді өңдеу (*NLP*) жүйелерін жетілдіруде, әсіресе жаңалық мәтіндері мен әлеуметтік желі жазбаларындағы бейнелі тіркестер мен эмоцияларды тануда қолдануға болады. Зерттеу нәтижелері тілдік инновацияларды зерделейтін зерттеушілерге, фразеология бойынша оқу курстарын әзірлейтін оқытушыларға және табиғи тілді түсінуге қабілетті ЖИ жүйелерін жасаушыларға арналған пайдалы әдістемелік материал бола алады.

Зерттеу жұмысының ғылыми жаңалығы келесі тұжырымдармен

айқындалады: алғаш рет трансформацияланған идиомалары бар публицистикалық мәтіндерді корпус және әлеуметтік лингвистикалық талдау тәсілдерін ұштастыратын қос зерттеу әдісі жүзеге асырылды; идиомалардың тұрақтылығы туралы дәстүрлі тұжырым қайта қаралып, қазіргі медиадискурста олардың прагматикалық және құрылымдық бейімделу заңдылықтары анықталды; идиома трансформацияларының таксономиясы ұсынылды, оған лексикалық (*spill the beans* → *spill the tea*), синтаксистік (*she broke the news* → *the news was broken by her*) және семантикалық (*an apple a day* → *a ginger shot a day*) түрлері енгізілді; идиомалардың трансформациясы мен британдық және америкалық медиадискурстың ерекшеліктерін бейнелейтін мәдени үрдістер арасындағы өзара байланыс айқындалды; британдық және америкалық медиадискурстың ерекшеліктерін бейнелейтін мәдени үрдістер мен идиомалардың трансформациясы арасындағы өзара байланыс айқындалды; түрлі мәдениет өкілдері (қазақстандық және америкалық студенттер) тарапынан түрлендірілген идиомаларды қабылдау ерекшеліктеріндегі мәдениетаралық айырмашылықтар анықталып, фразеологиялық бірліктерді түсінудегі мәдени контекстің рөлі нақтыланды; идиомалар трансформациясының фразеология, медиалингвистика және мәдениаралық коммуникация салаларындағы кейінгі зерттеулер үшін маңыздылығы негізделді.

Қорғауға ұсынылатын тұжырымдар:

1. Публицистикалық дискурстағы идиомалар трансформацияларының динамикалық табиғаты. Идиомалар тұрақты тіркестер болып табылады деген дәстүрлі түсінікке қайшы, бұл зерттеу публицистикалық дискурстағы идиомалардың көбінесе лексикалық, синтаксистік және семантикалық өзгерістерге ұшырайтынын, қазіргі лингвистикалық және әлеуметтік-саяси контекстке бейімделетінін көрсетеді. Трансформациялар алмастырулар, кеңейтулер, қысқартулар және қайта контекстуализациялау арқылы жүзеге асады, бұл БАҚ риторикасына, стилистикалық қалауларға және аудиторияның күтулеріне сәйкес келетін жаңа мағыналар жасайды. Идиомалардың трансформациясы кездейсоқ үдеріс емес, жанр, коммуникативтік ниет және мәдени негіз секілді факторлардың ықпалындағы белгілі тілдік заңдылықтарға бағынады.

2. Корпустық талдау әртүрлі медиаплатформаларда трансформацияланған идиомалардың жиіліктегі, бірге пайда болудағы және дискурсивті функцияларындағы үрдістерді ашып, баспа және онлайн журналистика арасындағы айырмашылықтарды көрсетеді.

3. Америкалық ағылшын тілі шығармашылық икемділігінің артуымен және синтаксистік және семантикалық трансформацияларға бейімділігімен сипатталады, ал британдық ағылшын тілі ресми және әдеби контекстерге тән бекітілген және дәйексөз формаларын сақтайды. Зерттеу идиоматикалық трансформациялардың тарихи, мәдени және технологиялық факторлардың әсерінен уақыт өте келе өзгередіні туралы эмпирикалық дәлелдер келтіреді.

4. Трансформацияланған фразеологизмдер мәдени және идеологиялық өзгерістердің тілдік белгілері болып табылады, қоғамдық дискурстағы, саяси риторикадағы және әлеуметтік үрдістердегі өзгерістерді көрсетеді.

Публицистикалық мәтіндер оқырмандардың назарын аудару, риторикалық әсерлер жасау және мәтінаралық байланыстарды орнату үшін өзгертілген фразеологизмдерді белсенді түрде пайдаланады, бұл БАҚ тілінің экспрессивтілігі мен сендіргіштігін арттырады. Мұндай трансформациялар жиі кездесетін тақырыптық салалар анықталды: саясат, экономика, технология, денсаулық сақтау және әлеуметтік қозғалыстар. Идиомаларды бейімдеу және түрлендіру арқылы БАҚ тілдік инновацияға үлес қосады, жаңа фразеологиялық нормаларды қалыптастырады және танымал дискурсқа әсер етеді.

5. Идиомалардың, корпусстық лингвистиканың және дискурс талдауының интеграциясы фразеологизмдердің вариациясы мен БАҚ тілін болашақта зерттеуге қолдануға болатын кешенді әдіснаманы қалыптастырады. Нәтижелер дәстүрлі фразеологизмдердің жіктелуіне күмән келтіреді, бұл фразеологизмдерді қатаң сөз тіркестері емес, икемді тілдік бірліктер ретінде зерттеу керектігін көрсетеді.

Жұмыстың талқыланылуы мен мақұлдануы. Зерттеу жұмысының негізгі ғылыми нәтижелері мен қорытындылары отандық және шетелдік басылымдарда жарияланып, халықаралық ғылыми-теориялық және тәжірибелік конференцияларда апробациядан өтті. 10 ғылыми мақала жарияланды: Скопус (Scopus) мәліметтер базасында 2 мақала, шетелдік халықаралық конференциялар жинағында 4 мақала, Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім саласындағы сапаны қамтамасыз ету комитеті (ҒЖБССҚК) ұсынған тізімге енетін журналдарда 4 мақала.

Диссертацияның құрылымы. Диссертациялық жұмыс кіріспеден, үш бөлімнен, қорытындыдан, дереккөздерден, пайдаланылған әдебиеттер тізімінен және қосымшадан тұрады.